

Катеринчук К.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Бортняк К.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

У статті визначено проблемні аспекти забезпечення прав людини, що беруть свій початок із зародження людської цивілізації. Становлення та розвиток держави є передумовою становлення та розвитку права. Ці два правових інститути нерозривно пов'язані один з одним та не можуть існувати відокремлено. Однією з ознак держави є територія, яка має чітко визначені межі – кордон. Зі створенням держави розпочинається й активна боротьба за розширення (збільшення) її території. Саме з цього моменту активно порушуються права та свободи людини.

Перелік прав та свобод людини і громадянина, закріплений у Конституції України, є загально визнаним, тому головним завданням нашої держави є відповідна їх реалізація та забезпечення, створення дієвих державних механізмів захисту. Права та свободи людини (та дитини), в тому числі і на тимчасово окупованих територіях, є невід'ємним складником конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Євроінтеграція України і, відповідно, українського законодавства спрямовує її діяльність на забезпечення прав, свобод людини та громадянина. Це стає передумовою для приведення всіх сфер діяльності держави у відповідність до міжнародних стандартів.

Отже, узагальнений аналіз нормативно-правових актів України та міжнародного законодавства, що регулюють питання захисту природних прав людини, в тому числі і на тимчасово окупованих територіях, доводить, що їх обмеження є неможливим за будь-яких умов.

Формулювання відповідних положень Конституції України в частині прав та свобод людини відповідають змісту міжнародно-правовим актам. Однак доцільно, на нашу думку, конкретизувати деякі положення Конституції України в частині комплексних прав і свобод на тимчасово окупованих територіях, які визначаються в міжнародно-правових документах.

Ключові слова: *людина, права людини, свободи людини, Конституція України, закон, територія, окупація.*

Постановка завдання. Проаналізувати нормативно-правові акти в частині захисту прав та свобод людини і громадянина щодо належного правового регулювання, механізмів реалізації прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях (Автономна Республіка Крим, Донецька і Луганська області).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення прав людини у своїх дослідженнях приділяла увагу міжнародна та вітчизняна наукова спільнота (В.В. Букач, С.Г. Грицкевич, В.О. Демиденко, Н.О. Задорожня, Н.В. Камінська, Н.І. Карпачова, А.М. Колодій, В.В. Лутковська, О.В. Марцеляк, А.Ю. Олійник, Б.О. Параховський, Г.М. Яворська та інші науковці). Ця проблематика має багато аспектів вивчення. Ураховуючи проблеми сьогодення, можна зазначити, що ця тема набула великої актуалізації не лише в пра-

вовій сфері, а й в інших наукових галузях, як-от історія, психологія, соціологія та інші. Отже, науковці різних галузей приділяють увагу вивченню соціальних, історичних та психологічних аспектів прав людини, в тому числі і на тимчасово окупованих територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення та розвиток держави є передумовою становлення та розвитку права. Ці два правових інститути нерозривно пов'язані один з одним та не можуть існувати відокремлено. Однією з ознак держави є територія, яка має чітко визначені межі – кордон. «Кордон також є символом національного суверенітету, незалежності держави» [1].

Як правило, з давніх-давен людство намаглося здійснювати дії, що полягали в протиправному захопленні території інших держав [2].

Такі дії раніше виявлялись лише в протиправному захопленні території, нині ж захоплення можуть полягати в окупації, анексії чи інших протиправних явищах. Саме ці явища є передумовою порушення прав людини, що проживає чи перебуває на цій території.

Збройна агресія Російської Федерації 2014 року щодо України призвела до окупації та захоплення частини території України. Це першочергово призвело до втрати комунікації (каналів зв'язку). На думку українських науковців, «територія належить Українському народові й не може передаватися іншим державам. Передання території у власність іноземним державам змінює правовий режим державної території України, порушуючи цілісність території як об'єкта права власності українського народу, бо іноземна держава, привласнивши частину державної території, набуває на ній територіальне верховенство, тоді як здійснення права власності на таку територію захищається системою міжнародного права й національних законодавств» [3].

Згідно зі статтею 2 Конституції України «суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [34]. Тому перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав є порушенням Конституції, Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 27.04.2014 року [5] та інших нормативно-правових актів України. Так, уперше в українському законодавстві нормативно закріпилося поняття «тимчасово окуповані території України».

Євроінтеграція України і, відповідно, українського законодавства спрямовує її діяльність на забезпечення прав, свобод людини та громадянина. Це стає передумовою для приведення всіх сфер діяльності держави, в тому числі і законодавчого, у відповідність до міжнародних стандартів.

Отже, на всю територію України, в тому числі і на тимчасово окуповані її території, поширюється дія і міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а саме: Гаазьких конвенцій 1907 року, IV Женевської конвенції 1949 року, положень Будапештському Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та інших міжнародно-правових актів і двосторонніх угод.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ст. 3) тимчасово окупованою територією визначається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) надра під територіями, зазначеними в пунктах 1 і 2 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями.

Відповідно до вищезазначеного тимчасово окупована територія має спеціальний правовий статус, який визначає спеціальний правовий режим цієї території. «На тимчасово окупованій території на строк дії Конституції України поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Правовий режим тимчасово окупованої території може бути визначено, змінено чи скасовано виключно законами України» [4].

Вагомого значення під час тимчасової окупації території є питання забезпечення та дотримання прав та свобод населення цієї території. Перелік прав та свобод людини і громадянина, закріплені у Конституції України, є загальноновизнаним, тому головним завданням нашої держави є відповідна їх реалізація та забезпечення, створення дієвих державних механізмів їх захисту. Права та свободи людини, в тому числі і на тимчасово окупованих територіях, є невід'ємним складником конституційних прав та свобод людини і громадянина. «Важливим завданням сучасної історичної науки, юриспруденції є істотне переопрацювання змісту, переосмислення вітчизняної державно-правової реальності в контексті загальноновизнаних демократичних принципів функціонування соціальної, правової держави, розробки

потужного інструментарію забезпечення й захисту прав і свобод людини» [6].

Взаємовідносини між державою і громадянином мають ґрунтуватися на дотриманні та забезпеченні основоположних прав та свобод людини. Це гарантування основоположних та невід'ємних прав людини: на життя, здоров'я, честь та гідність, свободу та особисту недоторканність; на медичну допомогу; на вільний розвиток особистості; на працю та відпочинок, освіту; на соціальний захист та інші права, що передбачені та забезпечуються Конституцією України. «Правова категорія «права людини» нині є ключовим поняття, яке потребує особливої уваги як науковців, так і практиків» [7, с. 7].

Отже, забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, адже «головним атрибутом конституційно-правового статусу особи є права та свободи людини і громадянина. Саме в цих категоріях юридично закріплюються правила й норми людського співжиття, які визнаються й гарантуються державою. На цьому ж ґрунті будуються засади взаємин особи й держави, котрі на певному етапі розвитку соціуму вважаються суспільно корисними чи прийнятними, доцільними чи обов'язковими. Тому значне місце в системах права кожної країни відводиться цим питанням, а визнання прав і свобод людини та громадянина, їх обсяг, види і зміст, механізми реалізації, закріплення відповідних положень у конституціях та іншому законодавстві – одна з найвагоміших цивілізаційних проблем сучасності, що потребують розв'язання» [8].

У разі їх порушень держава має гарантувати їх відновлення та подальший надійний правовий захист. Проте сьогодні України позбавлена можливості контролювати окуповані території і, відповідно, забезпечувати норми Конституції України. «Ідеться про порушення Росією як міжнародних договорів щодо прав людини, так і обов'язків за міжнародним гуманітарним правом як держави-окупанта» [9].

Відповідно до статті 22 Конституції України «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу дійсних прав і свобод» [4]. Однак Конституція України визначає основоположні права та свободи людини без відповідної конкретизації, уточнення стосовно прав та свобод осіб, що перебувають чи

проживають на тимчасово окупованих територіях. Звісно, в міжнародному праві приділяється увага цим питанням, що підтверджує важливість та актуальність указаної проблематики. «Сформований в Україні комплекс прав і свобод, обов'язків людини і громадянина відповідає засадам Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (далі – ЄКПЛ) та Протоколів № 2, 3, 8 і 11 до неї, ратифікованих нашою державою» [10].

Крім того, Україна є учасником основних міжнародно-правових документів ООН у сфері захисту прав та свобод людини. Це Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція про права дитини; Конвенція про права інвалідів та інші. Отже, права людини є об'єктом правового регулювання всього світового співтовариства, наслідком діяльності якого є створення універсальних міжнародних стандартів, їх подальше ухвалення та визнання як основних прав людини. Зазначені стандарти закріплюють загальні положення прав людини в міжнародно-правових актах, які відображаються в національному законодавстві інших країн.

Одним із потужних інструментів у сфері захисту прав людини є Загальна декларація прав людини, ухвалена та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року. Вона ухвалена у формі резолюції, тому не має обов'язкового характеру, а лише рекомендаційний. Водночас підтримуємо думку В.Ф. Погорілко, що вона є взірцем, «відповідати якому мають прагнути всі народи та держави» [11]. Отже, Загальна декларація прав людини є основоположним джерелом міжнародного права, на якому базуються більшість конституційних положень не лише України, а й інших держав світу.

Інші міжнародні нормативно-правові документи (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про

громадянські та політичні права, ухвалені резолюцією Генасамблеї ООН у грудні 1966 року та інші) отримали, на думку українських правників, неофіційну назву Міжнародної хартії (білля) про права людини [12].

Деякі положення міжнародно-правових документів щодо прав людини мають іноді неузгоджений характер. Наприклад, «у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права записано: кожна держава «зобов'язується поважати і забезпечувати» зазначені в Пакті права, тоді як Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права закликає держави «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення» зазначених у ньому прав» [8].

До окремої групи міжнародно-правових актів слід зарахувати перелік документів, які регулюють права певних категорій, як-от Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, які визначають права та обов'язки дитини, її статус тощо, основоположною ідеєю яких є те, що дитина та її права потребують особливого захисту та сприятливих умов для нормального фізичного, психічного та соціального розвитку. Особливістю Конвенції є те, що в її положеннях не лише визначаються права дитини, а й передбачено зобов'яз-

ання держави, які приєдналися до неї, стосовно їх забезпечення.

З порушенням прав та свобод людини неабиякого вагоме значення має і розгляд питань щодо юридичної відповідальності за порушення прав людини [13, с. 19] на тимчасово окупованих територіях. Стаття 55 Конституції України передбачає право на захист кожної людини своїх прав і свобод від протиправних посягань, визначаючи можливість настання юридичної відповідальності.

Інститут юридичної відповідальності передбачає такі її види, як адміністративний, матеріальний, дисциплінарний, кримінальний. У разі порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях можуть застосовуватися всі зазначені види. Крім того, Україна несе відповідальність перед міжнародною спільнотою за виконання ратифікованих нею міжнародно-правових актів.

Висновки. Формулювання відповідних положень Конституції України, які встановлюють права та свободи людини, відповідають змісту міжнародно-правових актів. Однак доцільно, на нашу думку, конкретизувати деякі положення Конституції України в частині комплексних прав і свобод на тимчасово окупованих територіях, які визначаються в міжнародно-правових документах.

Список літератури:

1. Купрієнко Д.А. Державна територія і державний кордон : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.
2. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія Київ : НІСД, 2019. 560 с.
3. Гречко О.О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру української держави. *Право і безпека*. 2014. № 4 (55). С. 12–15.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 27.04.2014 р. № 1207-VII. Дата оновлення: 21.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
6. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю.П. Битяка. 576 с.
7. Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. Київ : Логос, 2006. 416 с.
8. Мацькевич М.М. Конституційно-правові засади забезпечення культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 464 с.
9. Задорожній О.В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації, 1991–2014 : монографія. Київ : К.І.С., 2014. 959 с.
10. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.
11. Погорілко В.Ф. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7–9.
12. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні : монографія / Ю.С. Шемшученко, Н.І. Карпачова, Т.А. Костецька та ін. ; за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 252 с.

13. Катеринчук К.В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15968/1/20200923_305.pdf

Katerynchuk K.V., Bortniak K.V. PROBLEMS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

The article identifies the problematic aspects of ensuring the Human Rights, which take their cob from appearance of human civilization. The formation and development of the state is the rethinking formation and development of law. These two legal institutions are inextricably linked to each other, and they cannot exist separately. One sign of the state is the territory, which has clear-cut boundaries. With origination of the state, the active struggle for the expansion of the territory has started. At the same time, the Human Rights and Freedoms are being actively violated.

The translation of the rights and freedoms of the people and the nationals, that the consolidations of the Constitution of Ukraine are fundamentally known, that the main leaders of our state are the key to their implementation of that security, the creation of two sovereign mechanisms of their defense. The Human Rights and Freedoms, including those on the temporarily occupied territories, are an integral part of the Constitutional Human Rights and Freedoms.

The European integration of Ukraine and the well-known Ukrainian legislation directly influences the security of the Human Rights and Freedoms. This fact becomes a prerequisite for reduction all areas of activity of the state to international standards.

Therefore, the analysis of the normative-legal acts of Ukraine and international legislation, which regulate the protection of the natural Human rights, including those in the temporarily occupied territories, proves that their restriction is not possible under any circumstances.

The formulation of the essential provisions of the Constitution of Ukraine in terms of the Human Rights and Freedoms, in general, is consistent with international legal acts. However, to our point of view, it would be possible to concretize the acts of the provisions of the Constitution of Ukraine in terms of complex rights and freedoms in the temporarily occupied territories, which are included in international legal documents.

Key words: *people, the Human Rights, the Human Freedom, the Constitution of Ukraine, law, territory, occupation.*